

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРЕПОДАВАНИЯ БУРЯТСКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ В ШКОЛЕ

THE THEORETICAL BASICS OF TEACHING THE BURYAT LANGUAGE AND LITERATURE IN SCHOOL

Научна статья
УДК 821.512.31
DOI 10.18101/3033-1310-2024-3-3-9

Д. Эрдынеевэй «Үйлын үри» гэхэн романай дүрэ-үйлэдэгшэ нюур шэнжэлэн үзэлгэ

© Бадмаева Ольга Бальжинимаевна

хурган хүмүүжүүлгын ухаанай дэд-эрдэмтэн, доцент,
буряад хэлэ сахин хүгжөөхэ түбэй ахалагша методист
Доржи Банзаровай нэрэмжэтэ Буряадай гүрэнэй ехэ хургуули
Росси улас, 670000, Улаан-Үдэ хото, Смолиной гудамжа, 24-дэхи «а» байшан
badm58@mail.ru

Аннотаци. *Зорилго.* Уран зохёолой дүрэ-үйлэдэгшэ нюур мэдэрэн ойлголгын, дүрэ-үйлэдэгшэ нюур шэнжэлэн үзэлгын асуудалнууд тус статья соо хаража үзэгдэнэ. Буряад уран зохёолшо Д. Эрдынеевэй «Үйлын үри» гэхэн зохёолой дүрэ — үйлэдэгшэ нюур болохо Далай Гатаповай гол шухала удха абажа ябаһан шэнжэлэлгын таланууд онсологдоно. Буряад уран зохёолоор 11-дэхи ангийн хэшээлнүүдтэ уншагшые хүмүүжүүлэн болбосоруулгын шатанууд элирүүлэгдэнэ. Мүн лэ автор зохёолой дүрэнүүдэй гурим шэнжэлэн хаража үзэнэ. Тийн дүрэ-үйлэдэгшэ нюур Далай Гатапов зохёол соо үлыгэр жэшээ боломоор ёһо журамай, гоё найхание мэдэрэн ойлгодогые эзэлэн багтаагша гэжэ харуулагдана. *Үндэһэлхэ материал.* Буряадай элитэ уран зохёолшо Доржо Осорович Эрдынеевэй «Үйлын үри» роман. *Методүүд.* Теоретическэ (шэнжэлэлгэ), зэргэсүүлгын шэнжэлэлгэ. Методологическа үндэһэн. «Үйлын үри» романаар дүрын шэнжэлэл үнгэргэхэдөө, үрэ дүнтэйгөөр шудалан үзэлгын арга боломжонууд хаража үзэгдэнэ. *Дүнгүүд.* Багшын гуримтайгаар ажалдаа нэбтэрүүлхэн дүрэ-үйлэдэгшэ нюурые шэнжэлэлгэ хурагшадые уран найханай текст шэнжэлэлгэ бодолтойгоор хэжэ хургана, авторай хараа бодол ойлгоходо, оюун ухаанай үнэтэ баялигуудые зүбөөр ойлгоходо, шудалан үзэхэдэ туһа хүргэнэ. Дүрэ-үйлэдэгшэ нюурые хурагшадай дүүрэнээр ба гүнзэгыгөөр мэдэрэн ойлголгын болбосорол дээшлүүлхын тула зохёолой сюжет ойлгохоһоо гадуур мүн лэ гол үйлэдэгшэ нюурай сэдхэлэй байдал ойлгуулха шухала, литературна зан абари зохёохын тула авторай хэрэглэһэн үгэ хэлэлгын, уран найханай аргуудые заабол хэшээлнүүдтээ хаража үзэхэ, гол дүрэ-үйлэдэгшэ нюурта ёһо журамай ба гоё найхание мэдэрэн ойлгохо талаар сэгнэлтэ үгэжэ хургаха гэдэгүүд болоно.

Шухала үгэнүүд: буряад уран зохёол, дүрэ-үйлэдэгшэ нюур, дүрэ, уран найханай текст, шэнжэлэлгэ, аргууд, хараа бодол.

Для цитирования

Бадмаева О. Б. Д. Эрдынеевэй «Үйлын үри» гэхэн романай дүрэ-үйлэдэгшэ нюур шэнжэлэн үзэлгэ // Буряад хэлэн болон уран зохёол хургуулида. 2024. Дугаар 3. Н. 3–9.

Оролто. Литературна хуралсалай гол зорилго — уншагшые хүмүүжүүлэн болбосоруулга болоно. Тус ажалай ябаса гурбан хубиһаа бүридэдэг. Уран хайханай дүрые уншагшын сэдхэлээ хүдэлгэн ойлгожо абаха, хурагшадые гоё хайхание мэдэрэн ойлгодоогоор хүгжөөхэ болон ёһо журамай үзэл баримталха гэдэгүүд болоно.

«Һанаанһаа абажа бии болгоһон дүрэнүүдые ажаглан сэдхэлээ ханалгагүйгөөр болон гоё хайхание мэдэрэн ойлгожо, хамта сэдхэлээ зоболгогүйгөөр ямаршые хүмүүжүүлгэ байхагүй: ёһо журамайшые, гүрэн түрэдэ хамаатайшые, үзэл сурталайшые», — гэжэ Н. Л. Лейдерман тэмдэглэнэ [5, н. 45].

Уран зохёол зүбөөр, хүсэд дүүрэнээр, гүнзэгыгөөр ба өөрынгөө ажамидаралда тухатайгаар ойлгожо абахын тула хурагшадые текст шэнжэлүүлжэ хургаха гээшэ айхабтар удха шанартай шатануудай нэгэн болоно. Энэ шатада хэгдэдэг хүдэлмэринүүд хурагшадта орёо, хүндэ байдаг.

Багшанар ажалдаа заншалта боложо тогтонижоһон дүүрэн, дүрын, проблемно-тематическа, байгуулгын (композициин) шэнжэлэлгын шэглэлнүүдые түрэлхи буряад уран зохёол заалгаар гол түлэб хэрэглэдэг байна. Эдэ шэнжэлэлгын шэглэлнүүд өөр өөрын зорилготой, онсо шэнжэтэй юм.

Шэнжэлэлгын шэглэлнүүд сооһоо дүрын шэнжэлэл үргэнөөр дэлгэрһэн, багшанарай саг үргэлжэ хэрэглэгдэдэг шэнжэлэл болонхой. Дүрэ-үйлэдэгшэ нюур уран зохёол соо хүмүүжүүлхы, ёһо журамай үүргэ дүүргэдэг юм. Дүрэ-үйлэдэгшэ нюур уран хайханай зохёолой гуримай гол шухала бүридхэхэ хубинь болоно. Буряад уран зохёолой арга зүйдэ энэ асуудалда ходо бүри онсо анхарал хандуулагдадагыше хаань, үшөө хүсэд шиидхэгдээгүй юм. Тиимэһээ мүнөө сагай эрилтээр хургуулида уран зохёолой дүрэ-үйлэдэгшэ нюур шэнжэлэлгэ гол шухала асуудалнуудай нэгэн болоно.

Хэрбээ хэшээлдэ дүрэ-үйлэдэгшэ нюурай абажа ябаһан бодол хүсэд тайлбарилгаагүй байгаа хаань, уран зохёолшын ухаан бодолойнгоо хүсөөр зохёоһон дүрые дүүрэнээр, олон талаһаань хурагшад ойлгохогүй. Шэнжэлэл хэхэдэ тэдэнэр дүрэ-үйлэлэгшэ нюурай абажа ябаһан гол бодол: хүн тухай, тэрэнэй доторой байдал, хүниие тойрон байһан оршон байдал, хүнэй ажабайдал, хүнэй ажамидаралай ушар зорилго болон хүнэй бодото байдалай үнэтэ зүйлнүүдые ойлгожо абана, уран зохёол уншаха һонирхолтой болоно, бээ даагаад һанамжануудаа хэлэжэ һурана.

Эрдэмтэд, методистнууд Г. А. Гуковский, Н. И. Кудряшев, М. А. Рыбникова, Е. М. Аксенова, И. Д. Хмарский, Т. Г. Браже, З. Я. Рез, Е. А. Маймин, В. Г. Маранцман, Э. М. Румянцева болон бусад хүдэлмэринүүд соогоо дүрын шэнжэлэлгэ тухай хараа бодолоороо хубаалдаһан байдаг.

Хэрбээ 5–6-дахи ангида ехэнхи ушарта дүрын шэнжэлэл үнгэргэгдэдэг байгаа хаань, 7–9-дэхи ангида дүрэнүүдэй холбоо хаража үзэгдэнэ. 10-11-дэхи ангинуудта шэнжэлэлгэ хэхэдэ, зохёолой дүрэнүүд, тэдэнэй ёһо журамай зүришэлдөөн хамагай түрүүндэ байха зэргэтэй. Мүн лэ уран зохёолой ёһо журамай удхаһаа гадуур гоё хайхание мэдэрэн ойлголгын, олондо хабаатай шалтагаан анхарагдаха болоно.

Гол хуби. Д. Эрдынеевэй «Үйлын үри» романаар 11-дэхи ангида дүрэ-үйлэдэгшэ нюурай шэнжэлэлгэ үнгэргэхэдөө, зохёол бүхы дээрэн хаража үзэнэбди. Тиихэдэ нэн түрүүн уран зохёолшын онсо өөрсэ шэнжэ дээрэ үшөө дахин тогтохо хэрэгтэй. Шэнжэлэлгэ С. Г. Осоровагай тэмдэглэһээр, «Эрдынее-

вэй бүхы зохёолнууд соогуур гол нэгэ утаһан — хүнэй уг унгитаяа, түрэл дайда-
таяа, нэгэдэһэн таһаршагүй холбооной утаһан зуралзан гарадаг гэхээр юм» [6, н.
19].

«Үйлын үри» гэжэ роман соогоо уран зохёолшо Д. Эрдынеев шэнэдхэн ху-
билалтын һүүлээрхи үе харуулһан байна. Уг гарбалаа нангинаар сахижа, түрэл
арадтаа, гүрэн түрэдөө үнэн сэхэ ябажа, ажабайдалдаа зүб хараа зорилгонуудые
баримталбал, оршон тойронхи ажабайдал хүгжэхэ гэхэн гол бодол уншагшадта
дамжуулагдана. Энэнь Далай Гатаповай хуби заяагаар уудалан харуулагдана.

Уран һайханай зохёолой доторой байгууламжын гол зүйлын зүрилдөөн гэжэ
тоологдодог. Тус романай гол зүрилдөөниинь хадаа хоёр бүлэг геройнуудай:
бурхантанай, ёһо сахидаг, оршон тойронхи эхэ байгаалитаяа тон нягта холбо-
отойгоо ойлгодог зонуудай болон бурхангүйшүүлэй, худал, хуурмаг ябадалтай,
уг унгияа доройтуулһан хүнүүдэй хоорондохы тэмсэл болоно.

Манай һанахада, уран һайханай зохёолой дүрэ-үйлэдэгшэ нюур дээрэ
хүдэлхэдөө, энэ хүдэлмэри хэдэн шатаар ябуулха хэрэгтэй. Нэгэдэхи шатань —
үйлэдэгшэ нюурые үйлэ хэрэгүүдээр мэдэрэн ойлголго, ондоогоор хэлэбэл, сю-
жетнэ ойлгосо гэдэг. Дүрэ-үйлэдэгшэ нюур тухай дүүрэн ойлгомжо
бүрилдүүлхын тула зохёолой гол нюурай ажабайдалай түүхые «хараха», гол
нюурай ажабайдалай гол ушаралнуудые һурагшадтай илгаруулха шадабаритай
болгохо болоно. Мүн лэ ушаралнууд дотор үйлэ хэрэгтэ хабаатай байгаалиин
зураглалнууд, һуудал байдал, дүрэ шарай, бэшэ үйлэдэгшэ нюурнуудтай тэрэнэй
харилсаан, гол нюур зураглахадаа, уран зохёолшын хэрэглэһэн үгэнүүд гэхэ мэтэ
уран һайханай текстын зүйлнүүдые һурагшадые тайлбарилан хөөрөжэ,
шэнжэлүүлжэ, тобшолол гаргажа һургаха болонобди.

Д. Эрдынеевэй «Үйлын үри» зохёолой байгуулгын талаар һурагшадар
хөөрөлдөө эмхидхэхэ шухала. Тиин уран һайханай тусгаар удха абажа ябаһан
һонирхуулма тойруу байгуулгатай гэжэ тэмдэглэхэ. Мүн лэ харгын дүрэ ямар
үүргэ дүүргэнэб гэжэ тайлбарилха хэрэгтэй. Автор харгын дүрөөр эрид илгаатай
Далайн «урдань» болон «мүнөө» һананай замые харуулна. Ушар иимэһээ геройн
һананай зам — саг болон орон зайн метафора гэгдэнэ. Автор зохёолой эхин бо-
лон эсэстэ байгуулгын арга болохо дабталга шадамараар хэрэглэнэ. Жэшээлхэдэ,
түрүүшын мүнүүдтэ харгын дүрэ үгтэнэ: «Жолоошон машинаа гэнтэ байлгажа,
газарты түргэн бууба» [7, н. 106]. Роман харгын дүрөөр түгэсэнэ: «Машинаһаа
буухадань, Аршаантын эхин тээһээ нэгэ үрхэ Нууртын таряалан шэглээд харгы
хүндэлэн гараба» [7, н. 238].

Романай гол дүрэ-үйлэдэгшэ нюурай ажабайдал дээрэ тогтоходоо, Далай Га-
тапов засаг түрын һайн ерээдүйтэй ноёдой нэгэн, гэнтэ албанһаань сүлөөлхэ ту-
хай мэдүүлгэ барижа, тоонто нютагаа ябашана. Тиин ажахынгаа эрхилэгшээр
һунгагдана гэжэ һурагшадта һануулнабди.

Зохёолой сюжет дээрэ хүдэлхэдөө, һайн юумэн / муу юумэн, сэхэ, сэбэр яба-
дал / худал, хуурмаг ябадал гэхэн хэлэнэй нэгэ түрэл зүйлнүүдые зүрилдүүлэн
хараха хэрэгтэй. Хараад үзэхэдэ, Далай Мажад хоёр эсэргүү табигдаһан
һаналнуудтай. Энэнь гүнзэги үндэһэтэй, ойлгосотой, юундэб гэхэдэ, тэдэ хоёр
тад ондоо угай зон. Далайн эхэ эсэгэ ажабайдалай ухаан шүтэлэй, ёһо журамай
гол заршамые эзлэн багтаагшад. Балжад хүгшэнэй хөөрөөгөөр, хүбүүнэй эхын-
гээ умайда ябахада, эсэгэн ангиин дайсан гэгдэжэ сүлэгдэһэн байгаа. Тэрэ уг
гарбалайнгаа баялигуудые гамтайгаар хадуун ябаһан, сэхэ сэбэр үзэлтэй, эрхим

ударивагша мүн. Хүнэй эрхэ сүлөөе бүримүһэн дараһан засаг түрын эрхэ байдалда ангиин дайсан ламын басага һамга абаха аргагүй байгаа. Энэ ушарһаа Далай эхынгээ обог абажа ябана.

Далай-Мажад гэхэн сюжетнэ талада Далай илгарна. Тэдэнэй сэдхэл ханаа гүнзэгыгөөр харуулһан сценэ дотор хайн болон муу юумэнэй жама ёһо уудалан гаргагдажа, хэниинь хэн гээшэб гэжэ мэдэгдэнэ. Автор үнэн зүбөөр геройнуудай зүршэлдөөтэй мэдэрэл зураглана. Аюулай тохёолдоһондо Мажад Далайе гэмнэнэ. «Нохой!.. Гүрэнөө һандаргаһан... ангиин дайсадтай нүхэсэхэн... Үмсын шунахайе һэргээһэн...» [7, н. 226] гэхэн хатуу шэрүүн Мажадай үгэнүүдтэ Далай эрид шанга харюу үгэнэ. Тэрэ үедэнэ Нанзад ахайн маани мэгзэм гол нюурта бүри ехэ хүсэ шадал нэмээнэ. Агшан зуура хэдэн хоногой урда Нуурта Аршаанта хоёрой уулзуур багта машинаа тогтоогшонь, түрэл дайдынгаа орхигдоод байһые ойлгогшонь ханаандань һэргээгдэжэ, сэдхэлэйнь оёрто эжынь захяа соностоно. Энэ мэдэрэлхэнь Далайн досоо ханаа амар, сүлөө уужам болоходол гэнэ. Хоёр эсэргүү үгын тэмсэлдэ Далай диилэжэ гарана, юундэб гэхэдэ, муу юумэнэй хэршье зайлашагүй, эршэ ехэтэй байгааһые хаань, хайн юумэн хододоо мууе дарадаг. Энэ зүрилдөөн дээрэ үндэхэлжэ, уран зохёолшо зохёолойнгоо гол түлэб удха, идей болгон хүн түрэлтэн хадаа ямаршье сагта, ямаршье байра байдалда уг унгиаа доройтуулжа ябахагүй, анха түрүүн хүлөө шоройдоһон газар дайдаһаа таһарбал, хүн шанараа алдажа болохо гэжэ Д. Эрдынеев уншагшадта ойлгуулна. «Хүн хэрбээ алдуу эндүүгээ усадхажая ханаа хаа, эхэ байгаалитаяа, түрэхэн дайдатаа, ажаһуужа байһан зоноороо зохихо холбоо һэргээн байгуулха ёһотой [7, н. 68]. Түрэхэн дайдын зөөлэн хүрһэн, эхэ байгаали, эжынь нангин захяа Далайн сэдхэл бодолдо шэмэ шүүһэ олгоно.

Гол дүр-үйлэдэгшэ нюур ойлголгодо ондоо үйлэдэгшэ нюурнууд ехэ һуури эзэлдэг, тэдэнэр ажабайдалай олон һабагшаар холбогдонхой, хоорондоо харилсана. Энэ роман соо саашадаа Далайн ажабайдалай бэрхэшээлнүүдтэй дайралдахадань, Санга, Дэжэд үетэн нүхэдэйнь, тэдэнэй хүбүүн Гомбын, Нанзад ахайн, нютагайнь зоной нүлөөн, эхын захяа тон ехэ үүргэ дүүргэнэ. Эдэл зоной туһаар Далай зүб харгыда ороно.

Роман соо уншагшадай дура булямаар дүрэнүүдэй нэгэниинь — Далайн эхэ Сэндэмын дүрэ болоно. Сэсэн, ухаатай бодолтой, арюун сэбэр сэдхэлтэй, эрид хатуу зантай хүн байһаар харуулагдана. Тэрэ бүхы наһаараа бурханда хүзэгтэй ябаа. Үнгэрһэн сагаа Далайн ханахада, бурханиие арсалгын үедэһье «Нанзад ахай эжытэйнь зонһоо нюусаар Бурханай ном үзэжэ һуудаг хэн» [7, н. 123]. Харин Далайн хадам эсэгэ Тахын Мажад, Социалис Ажалай Герой, бурхангүйшүүлэй түлөөлэгшэ, баяжаха, зөөри суглуулхын хойноһоо ябаһан, засаг зургаанай ноёдой дүтын хүн. Гэпэлмаагай эсэгын угай абари зангайнь шэнжэнүүд, ажамидаралайнь гол баримтань болбол, дээгүүр зэргэтэниие хүндэлэлгэ, жэжэ бодолтойгоор, нюур хаража ябалга болоно гэжэ автор тодорхойлно.

Хоёрдохинь — үйлэдэгшэ нюурай сэдхэл ханаа гүнзэгыгөөр ойлголгын шата. Зохёолой гол нюурай мэдэрэл ба сэдхэлээ зоболгые, дүрые дүүрэнээр мэдэрэн ойлгохо шата болоно. Эндэ уран зохёолой үзэл сурталай, гоё һайханиие мэдэрэн ойлгохо гол бодолһоо, үйлэдэгшэ нюурнуудай бэе бэехээ дулдыдалга харуулхада хайн. Уран һайханай текстын удха абажа ябаһан зүйлнүүдтэ, үгэ хэлэлгэдэ анхарал хандуулха хэрэгтэй.

«Романаар шэнжэлэлгэ хэхэдээ, зохёолой орёо, хэсүү, түгшүүрилтэ, ёно журамай, сэдхэлэй байдалда гол шухала анхарал хандуулха...», — гэжэ эрдэмтэн Т. Г. Браже бэшэһэн байна [3, н. 15].

Тиимэхээ геройн дүр-үйлэдэгшэ нюур дээрэ хүдэлхэдөө, уран зохёолшын тэрэнэй оршон тойронхи байгаалитаяа болон өөрөө сэдхэлэй тэгшэрэлтэй болоһыень зураглан харуулжа шадаһыень тайлбарилха. Жэшээлхэдэ, зохёолой оролто хуби дээрэ хүдэлхэдөө, хурагшад Далайтай танилсажа эхилнэ. Геройн ухаанай хэргэлгыг автор газраахи оршолонто юртэмсын нүлөөнтэй холбоно. Нууртын таряалан тээһээ үрхэнүүдэй гай тодхорһоо зугадан тэрьедэһэн ушар, үншэршэһэн, хоһоршоһон түрэл дайдын оршон байдал геройн досоо түгшүүрил лугшан сохилуулна. Энэ сэдхэлэй байдалда эжынгээ хэлэһэн хуралсал, ажал тухай бодолнуудыг, захяе ханаандаа хэргээжэ, курортдо амархаяа ошохо гэжэ байтараа Далай нютагаа бусана. «Тэхэрие, бусая! — гэбэ. — Бишни нютагтаа үлэхэм!» [7, н. 106] гэхэн юрын шангадхаһан мэдүүлэлнүүд геройн зориг оронхой ябаһыень гэршэлнэ. Тус ушаралда Далайн абари зан, ухаан бодол улам бэхижэжэ, саашанхи ябадалдань эрид хубилалта болохын эхин үзэгдэнэ. Авторай ханалаар, алдуу гаргаһан, эндүүрһэн хүн бүхэниие зүб харгыда оруулжа болохо.

Тиихэдэ романай түгэхэлдэ үгтэһэн эхэ нютагайнь зураглал сэдхэл ханаанай шэнжэлэлэй нэгэ арга боложо, эршэ ехэтэй гол заабари заршам гаргагдана. Уран зохёолшо шэмэг үгэнүүдыг шадамараар хэрэглэжэ, геройн сэдхэлэй тэгшэрэл тобойлгон харуулна: «Оршон тойрон аалин, байгаали намдуу. Холуур зэрэлгэ-этэнэ. Агаар нудхагар, арюун, шубууд жэргэнэ, һаяын бороо тооһо шорой сабдаа...» [7, н. 238].

Хүнэй гоё һайхание мэдэрэн ойлголго хадаа гурбадахи шатань болоно. Нэн түрүүн хурагшадые үйлэдэгшэ нюурай сэгнэлтээр авторай ёно журамай баримталһан үзэл илгаруулжа хургаха, удаань зохёогшын уран һайханай дүрэдэ хандадагыень хаража үзэнэбди. Эндэ авторай сэгнэлтын түхэлнүүдыг мэдэрэн ойлгохо шадабари шухала байдаг. Авторай хүн тухай ханаанай туйл, үльгэр жэшээ ухаалдин мэдэлгын үндэһэ һууринь дунда ангиһуудта табигдаха ёһотой. Зүгөөр аха һаһанай ангиһуудта энэ зорилго гүйсэд дүүрэн бөөлүүлэгдэхэ зэргэтэй гэшэ.

Уран зохёолшын ханалаар, Далайн тоонто нютагаа бусалга хадаа хүн түрэлтэнэй гүн ухаанай бодото байдалай үндэһэн гол зүйлнүүд болоно. Зохёолой удхын хэсэг харгы геройн нютагаа бусалгатай өөрын онсотой хүрээ байгуулна. «Д. Эрдынеевэй романай уран һайханай гол бодолой һууринь хүрээгэй үзэл ойлгомжо болоно. Энэл үзэл ойлгомжо буддын шажанай үзэл сурталда Сансарын образтой — бодото байдалай эсэсгүй хүрээтэй зохилсон тааралдана. Нарин утаһаар хүрмэлдэһэн топографическа бүридхэхэ хуби (Аршаантын тала, Нууртын таряалан) ба геройн һаһанай харгы хадаа ажабайдалай болон түрэл нютагай, үнгэрһэн болон мүнөө сагай таһаршагүй холбоотой байһыг уншагшадта үшөө дахин һануулна» [2, н. 224].

Зохёолой удхын хэсэг харгы хүлдэ тэмдэг болоһон удха шанартай. Хурагшадар хамта шэнжэлэлгэ үнгэргэхэдөө, Далайн оюун сэдхэлэй бэдэрэлгыг, бэрхэшээл гаталалгыг, сэдхэлээ шэнэлэн хэргээлгыг автор үнэн зүбөөр толилон харуулна гэжэ багша тэмдэглэхэ болоно.

Зохёол дотор Далай Гатапов хүгжэлтэ соогоо үгтэһэн байна. Герой үнэн юу-мэниие ухаалдин ойлгожо абахын тула тон ехэ оюун сэдхэлэй талаар өөрыгөө болбосоруулхан, ухаагаа эндүүрэл, маргаан, хэжэглэлхээ арьудхалан байна. Далайн ажаһууһан, гаталхан хүрээ бүхэн ажабайдалайнь бэе бээтээ нягта холбоотой тусгаар шата болоно. Жэшээлхэдэ, Байгалые, Байгал шадарай байгаа-лиие хамгаалха хэмжээ ябуулганууд тухай засагай дээдын зургаанай зүблөөндэ: «Байгалай эхинэй хүнэй хүн шанарые абарха хэмжээ ябуулгануудые эрхилэе... Ньютагайнгаа хүниие абархагүй, харин баялигыень яажа ашаглахаб гэһэн бодол энэ саарһа бэшэгшэдэй ухаа эзэлэнги байна!.. Хүн зонойнгоо үнэн этигэл, гүн бодол, ухаан сэдхэл дээдэ хэмжээндэ гарган үргэдхөө хаа, тэдэнээ нютаг нютаг-тань эзэниинь болгохо хуулинуудые абажа шадаа хаа, хүсэлэлдөө хүрэхэбди!.. [7, н. 193] гэжэ хэлэһэн үгэнүүд геройн нилээд болбосороод байһые гэршэлнэ. «Ёһо түшүүлдэн... гүйхэн, өөдэгүй, халиргай тобшололнууд согсоллодоол» [7, н. 191] гэжэ сэхыень хэлэжэ, тэндэ сугларагшадые сошооно.

Тобшолол. Тобшолон хэлэхэдэ, Доржо Осорович Эрдынеевэй «Үйлын үри» гэһэн роман хургуулида шудалан үзэхэдөө, хурагшадта эхэ эсэгын хургаалай уд-ха шанар ойлгуулха хэрэгтэй. Авторай байгаа-лиия, тоонто нютагаа, адуу малаа, арад зоноо хамгаалха тухай ханал бодол тайлбарилжа, хурагшадаар зүбшэн хэлсэхэһээ гадуур зохёолой гол дүрэ-үйлэдэгшэ нюур болохо Далай Гатаповай дүрын жэшээ дээрэ уншагшые хүмүүжүүлэн болбосоруулха гэшээ багшын уялга болоно.

Уран зохёолой хэшээлнүүдтэ хурагшадаар дүрэ-үйлэдэгшэ нюур дээрэ хүдэлхэдөө, ёһо журамай ба гоё хайханиие мэдэрэн ойлгохо талаар хайнаар бол-босоруулга үнгэргэхын тула уран зохёолой гол нюурые ёһотой хүн шэнгээр, уран зохёолшын ханаандаа сэдхэжэ уран хайханаар зохёон дүрэ гэжэ мэдэрэн ойл-гожо хургаха болонобди. Дүрэ-үйлэдэгшэ нюурай шэнжэлэл хэхэдээ, олоной бо-лон хуби хүнэй образ нэгэдхэгдээд харуулагдадаг байна гэжэ хурагшадай анха-рал хандуулха шухала юм.

Далай Гатаповай дүрөөр нэшхэл, уялга, нэрэ, хүндэ, хүсэл гэһэн оюун ухаа-най, ёһо журамай эгээн үнэтэй зүйлнүүдые Д. Эрдынеев шадмар бэрхээр харуулхан байна.

Литература

1. Бадмаева О. Б. Ц. Галановай «Саран хүхы» гэжэ туужын гол геройнуудай онсо шэнжэ // Филологический сборник. Улан-Удэ: Изд-во БНЦ СО РАН, 1998. 330 н.
2. Бадмаева О. Б. Д. Эрдынеевэй «Үйлын үри» гэжэ роман соо геройн оюун ухаанай баялиг // Социально-экономическое и культурное развитие Прионья: история и современность: материалы международной научно-практической конференции, посвященной 10-летию Агинского филиала БГУ (Агинское — Улан-Удэ, 30 октября 2014 г.). Улан-Удэ, 2015. 266 с.
3. Браже Т. Г. Изучение в школе романа А. М. Горького «Мать». Ленинград: Просве-щение, 1980. 112 с.
4. Гуковский Г. А. Изучение литературного произведения в школе (методологические очерки о методике). Москва; Ленинград: Просвещение, 1966. 226 с.
5. Лейдерман Н. Л. Что такое литературное образование // Мир русского слова. 2003. № 3. С. 45–52.
6. Осорова С. Г. Буряд уран зохёол зааха арганууд. Улаан-Удэ: Бурядай гүрэнэй университетэй хэблэл, 1999. 28 н.

О. Б. Бадмаева. Д. Эрдынеевэй «Үйлын үри» гэхэн романай дүр-үйлэдэгшэ нюур шэнжэлэн үзэлгэ

7. Эрдынеев Д. О. Үйлын үри. Улаан-Үдэ: Республикын хэблэлэй үйлэдбэри, 2006. 244 х.

2024 оной октябрийн табанда статья редакция ороо; 2024 оной октябрийн арбан табанда зүбшөөл гараа; 2024 оной хорин дүрбэндэ хэблэлдэ ороо.

An Imagery-Based Approach to Studying the Novel “Retribution” by D. Erdyneyev

Olga B. Badmaeva

Cand. Sci. (Education), A/Prof.,

Senior Methodist

Buryat Language Preservation and Development Center

Dorzhi Banzarov Buryat State University

24a Smolina St., 670000 Ulan-Ude, Russia

badm58@mail.ru

Abstract. The article addresses the issue of perceiving character imagery and highlights the key aspects of analyzing the character Dalai Gatapov from the novel Retribution by the Buryat writer D. O. Erdyneyev. The stages of cultivating the perception of character imagery in 11th-grade Buryat literature classes are outlined. The author analyzes the imagery system of the work, paying particular attention to the analysis of Dalai Gatapov as a bearer of moral and aesthetic ideals in D. Erdyneyev's prose. Research Material: The novel Retribution by Dorzho Osorovich Erdyneyev. Methods: Theoretical (analysis), comparative analysis. Methodology of organizing character imagery study. Effective methods for character imagery analysis in the novel Retribution are presented. Results: Systematic work by teachers on imagery-based analysis teaches students the algorithms of literary text analysis, helps them grasp the author's intent, and contributes to the proper understanding of the spiritual values affirmed in the work. The depth and wholeness of perceiving a character depend not only on plot comprehension but also on the psychological level of character understanding. Artistic details of the text and the expressive means of the writer's language are of great importance. When developing the culture of character perception and analysis in Buryat literature lessons, students must be taught to independently identify the author's moral stance in evaluating characters.

Keywords: Buryat literature, character imagery, image, literary text, analysis, methods, author's stance.

For citation

Badmaeva O. B. An Imagery-Based Approach to Studying the Novel “Retribution” By D. Erdyneyev // Buryat Language and Literature in School. 2024; 3: 3–9 (In Bur)

The article was submitted 05.10.2024; approved after review 15.10.2024; accepted for publication 24.10.2024.